

HET BELANG VAN GESLOTEN VONDSTCOMPLEXEN VOOR DE DATERING VAN KLEIPIJPEN

door Arnold Carmiggelt

De afgelopen jaren is duidelijk geworden, dat het dateren van kleipijpen geen eenvoudige zaak is. Hoewel 17e en 18e-eeuwse kleipijpen algemeen beschouwd worden als objecten die goed dateerbaar zijn en hierdoor van belang zijn voor de archeologische context waarin ze worden aangetroffen, mogen de bekende dateringsmogelijkheden van kleipijpen niet overschat worden. De puur 'mathematische' dateringswijzen van Harrington, Binford en Friederich blijken door bevindingen van de laatste jaren ernstige gebreken te vertonen. De praktijk van het pijpelogisch onderzoek maakt duidelijk, dat de ouderdom van kleipijpen moeilijk te bepalen is aan de hand van formules en grafieken. De toepassing van de recentelijk door D. Duco voorgestelde 'deductieve dateringsmethode' geeft weliswaar een veel ruimere datering voor individuele pijpen, maar levert daarentegen een veel betrouwbaarder beeld op. (1)

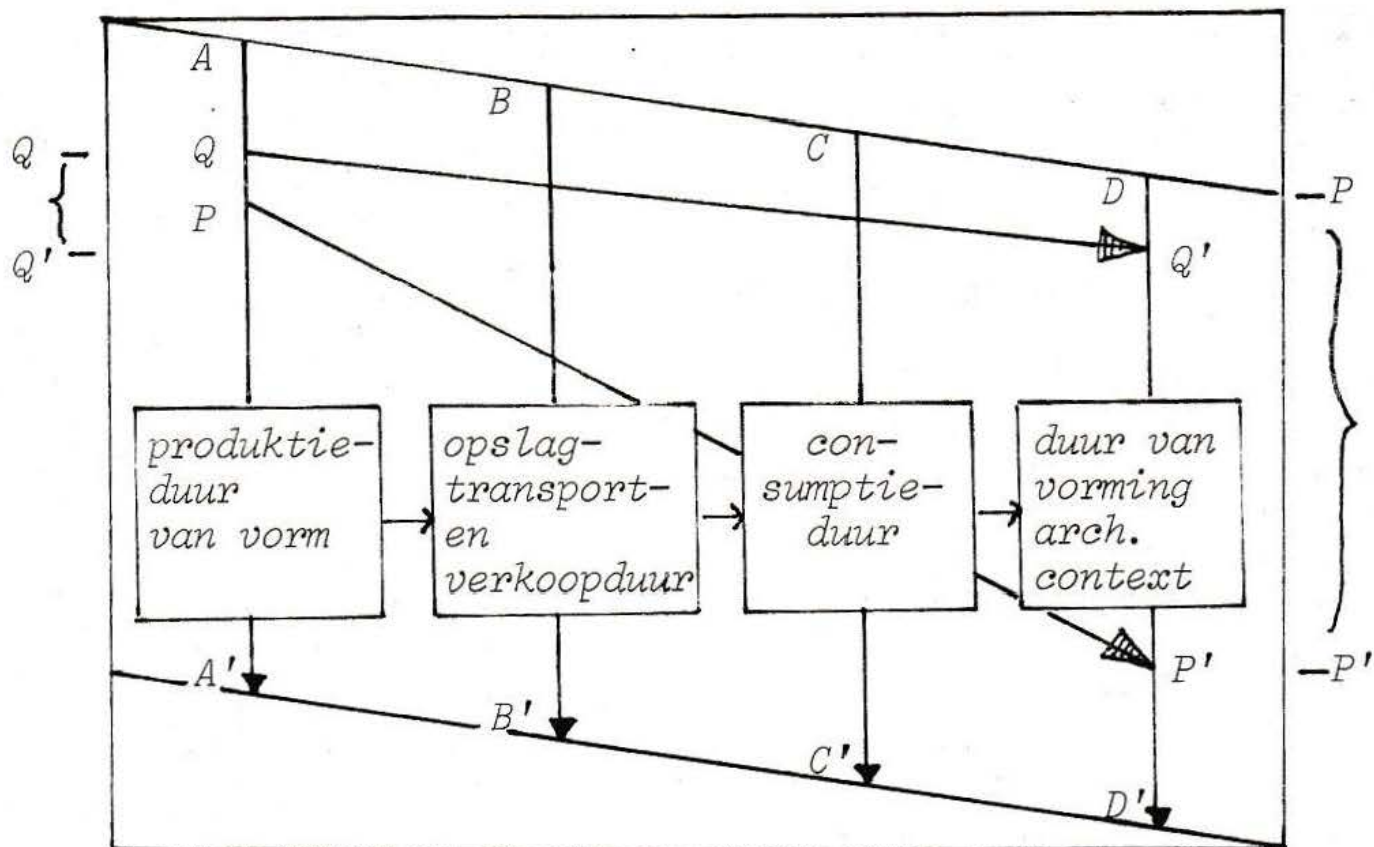
Alle hiervoor genoemde dateringswijzen zijn vooral bedoeld om de produktiedatum van een kleipijp vast te stellen. Over de dateringsproblematiek van kleipijpen in het algemeen zou ik graag nog enkele opmerkingen willen maken.

Wanneer we de studie van kleipijpen als een onderdeel beschouwen van de historische archeologie, dan dienen we ons af te vragen wat het precies is wat we willen dateren: het tijdstip van vervaardiging van een object (hieronder afgekort T.verv.) of het tijdstip van de vorming van de archeologische context, waarin een object, bijv. een kleipijp, wordt aangetroffen.

Bij pre- en protohistorisch onderzoek maakt men doorgaans geen onderscheid tussen T.verv. en het tijdstip van de vorming van de archeologische context. In de historische archeologie wordt hiertoe wel een poging gedaan. Dollar heeft de dateringsproblematiek binnen de historische archeologie nader uitgewerkt.

(2) Hij meent, dat ieder artefakt inherent twee dateringen heeft: namelijk het tijdstip van *produktie* (T.verv.) en het tijdstip van *deposition* (tijdstip van de vorming van de archeologische context). Wanneer we dit in ogenschouw nemen, kunnen we de 'levensloop' van een kleipijp op de volgende manier (zie volgende bladzijde) schematisch weergeven.

T.verv. bevindt zich tussen A (=tijdstip van het in gebruik nemen van een vorm) en A' (=definitieve einde van de produktie van een pijpevorm). Over de gebruiksduur van een pijpevorm bij lokale, niet-Goudse, pijpenmakers weten we vrijwel niets. Vermeldenswaardig is het artikel van A. Oswald On the life of

$Q-Q'$
pijp met kortere levensduur

$P-P'$
pijp met langere levensduur

clay pipe moulds, waarin op archivalische en archeologische gronden gesuggereerd wordt, dat de levensduur van een pijpervorm gemiddeld dertig jaar was en bij uitzondering vijftig jaar kon zijn. (3) Ook over de eventuele periode, dat de vorm - tijdelijk - niet in gebruik was, weten we niets.

De levensduur van een vorm is afhankelijk van de grondstof waarvan deze is gemaakt, de wijze waarop deze gebruikt wordt en het aantal kleipijpen dat ermee geproduceerd wordt. T. verv. ligt dus tussen $A-A'$ in, maar is niet nauwkeurig te bepalen, aangezien de periode $A-A'$ niet vast te stellen is. Meestal gaat men er gemakshalve van uit, dat de produktieduur $A-A'$ gelijk is aan de produktieve periode van een pijpenmaker. Dit is natuurlijk een verdraaiing van de feiten, aangezien de pijpenmaker pas in de nadagen van zijn werkzaamheden een vorm benut kan hebben, en bovendien het overlijden van een pijpenmaker *niet* impliceert, dat de desbetreffende vorm daarna niet meer gebruikt wordt, aangezien deze, zolang zij in omloop is, heel goed door de nazaten van de pijpenmaker of collega's gebruikt kon worden. Dit zou zelfs in de lokale nijverheden ook nog wel eens voor de merkstempels kunnen gelden.

Uit Gouda kennen we vanaf 1724 zogenaamde merkenlijsten, waarin de namen van de pijpenmakers en de door hen gevoerde merken werden bijgehouden. Vergelijkbare lijsten uit andere Nederlandse steden zijn echter niet bekend.

Vaak kennen we uit archivalische bronnen slechts een aantal willekeurige data waarop een pijpenmaker genoemd wordt. Zij maken bijv. melding van een pijpenmaker die als getuige optreedt in een rechtzaak. Het tijdstip waarop deze rechtzaak gevoerd wordt, vertelt ons niets over de lengte van de periode waarin de pijpenmaker werkzaam is geweest en geeft ons daarom ook geen indicatie over de periode $A-A'$. Vaak zijn ook de datum waarop een pijpenmaker met zijn vak begint en eindigt - eventueel sterfdatum - niet bekend.

Nadat de kleipijp geproduceerd is, ondergaat deze een variabele opslag-, transport- en verkoopduur, waarvan de lengte in vrijwel alle gevallen zowel archeologisch als archivalisch niet meer te achterhalen is. Deze opslag-, transport- en verkoopduur (periode $B-B'$) kan zich op verschillende wijzen tot de periode $A-A'$ verhouden: zij kan binnen deze periode liggen, zij kan deze overlappen of zelfs na deze periode vallen.

Na de variabele periode $B-B'$ belandt de kleipijp bij de consument. De duur van het consumptieproces is eveneens variabel en ook hiervoor geldt, dat deze zich tot de voorgaande twee ($A-A'$ en $B-B'$) op de volgende wijzen verhouden: zij kan hiermee samenvallen, zij kan één of beide overlappen of zij kan na één (in dit geval $A-A'$) of beide vallen.

Nadat de consument afstand heeft gedaan van zijn kleipijp, kan deze direct in een archeologische context geraken (dit zou zo kunnen zijn wanneer de consument na het breken van de pijp deze direct in een put gooit) maar het is ook mogelijk, dat de pijp langs indirecte weg na verloop van tijd hierin belandt. In het schema zijn twee voorbeelden van kleipijpen gegeven, waarvan de ene een korte levensduur vertegenwoordigt ($Q-Q'$) en de andere een lange levensduur ($P-P'$).

Wanneer we een beter inzicht willen krijgen in de processen, die aan deze levensloop van een kleipijp ten grondslag liggen, lijkt het mij verstandig om ons in de toekomst meer te gaan toeleggen op de bestudering van kleipijpen (soorten en aantallen), die samen voorkomen in gesloten vondstcomplexen. (4)

Daarbij zullen kleipijpen altijd onderzocht moeten worden in samenhang met het overige vondstmateriaal, zeker wanneer dit betere dateringsmogelijkheden biedt, zoals munten of andere gedateerde objecten. In dit kader is het analyseren van gesloten vondstcomplexen (bijv. beerputten) van groot belang. (5)

De analyse van gesloten vondstcomplexen kan daarnaast meer licht werpen op de consumenten van kleipijpen. Bij het pijpologisch onderzoek heeft het accent tot dusver gelegen op het object zelf en zijn maker. Daarentegen is er weinig aandacht besteed aan het consumptieve facet van kleipijpen. Welke soor-

ten pijpen werden gerookt door welke groeperingen? Dat klei-
pijpen als status-indicatoren kunnen functioneren lijkt steeds
duidelijker te worden. Zo merkte D.Duco in 1981 reeds op, dat
in Amsterdam in de periode 1680-1720 zowel lokale als Goudse
pijpen benut werden en dat de verspreiding van deze produkten
per buurt verschilde. (6) In eenvoudige buurten als Kattenburg
en Wittenburg worden vrijwel alleen lokale, grove pijpen ge-
vonden. In de Jordaan is de verhouding half om half, en op de
grachten - de rijkste buurten - worden vaak pijpen gevonden
waarvan het merendeel uit Goudse produkten bestaat.

Ter afsluiting van dit artikel wil ik ervoor pleiten om in de
toekomst al het pijpelogisch materiaal, evenals het overige
archeologisch materiaal, uit gesloten vondstcomplexen te ver-
zamelen en bij publikatie van dit materiaal niet enkel de com-
plete of zeldzame stukken te vermelden, maar een volledig
beeld te geven van het (pijpelogisch) vondstmateriaal. Door
zo'n volledige weergave van het (pijpelogisch) materiaal dat
in tijd en ruimte samen voorkwam, zijn we in staat in de toe-
komst een beter inzicht te krijgen in de datering van klei-
pijpen en in welke mate zij als status-indicatoren kunnen functi-
oneren.

NOTEN

1 Duco, D.H. *De Nederlandse Kleipijp; Handboek voor dateren en
determineren*. Leiden, 1987.

2 Dollar, C.D. "Some thoughts on theory and method in Histori-
cal Archaeology" in: Schuyler, R.L. (ed.) *Historical Archaeo-
logy; A guide to Substantive and Theoretical Contributions*.
New York, 1978, p. 216-222.

3 Oswald, A. "On the life of clay pipe moulds", in: Davey, P.
(ed.) *The archaeology of the Clay Tobacco Pipe IX; more pipes
from the Midlands and Southern England*. B.A.R. vol. 1. Oxford,
1985. p. 5-21.

4 Het probleem van meerdere gebruikers van bijvoorbeeld een
beerput of het meerdere malen legen van een put laat ik hier
gemakshalve buiten beschouwing. Een verantwoord archeologisch
onderzoek dient hier uitsluitel over te geven.

5 In enkele publikaties is reeds sprake van een weergave van
het volledige (pijpelogische) vondstmateriaal, bijvoorbeeld:
Carmiggelt, A., H. van Gangelen, G. Kortekaas en W. van Zeist.
*Uitgeput Huisraad, Twee Groninger beerputten in historisch-
archeologisch perspectief*. Groningen, 1987.

Gangelen, H. van, G. Kortekaas en A. Carmiggelt. *Ceramik uit
een laat 18e eeuwse afvalkuil op het voormalige Zuiderkerkhof
te Groningen*. Corpus Middeleeuws Aardewerk. Reeks B. Amers-
foort/Laarne, 1987.

Haan, R. de, "Roken aan de Oostenburgermiddenstraat" in: Kist, J.B. e.a. *Van VOC tot Werkspoor; Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg*. Utrecht, 1986. p. 126-132.

Meulen, J. van der. "Kleipijpen als archeologische bodemvondst". *Bodemonderzoek in Leiden. Jaarverslag 1984*. Leiden, 1985. p.31-35.

Ritmeester, P. "Passen en Meten, of hoe de kop aan de steel zat". in Hoorn, W.J. (red.) *Observantenklooster Amersfoort*. Amersfoort, 1982. p.173-178.

6 Duco, D. *De Kleipijp in de Zeventiende Eeuwse Nederlanden*. Oxford, 1981. p. 347, noot 201.

UITNODIGINGEN

Ruilbeurs

De werkgroep "SIGARENMUSEUM" te Geraardsbergen en de "PIJPE-NIERSGILDE" hebben de eer U uit te nodigen op zaterdag 10 september 1988 voor de jaarlijkse ruilbeurs voor vitolfielen van 9.00 uur tot 17.00 uur. Er zal dan een ruilbeurs worden gehouden van rookattributen (sigaren, pijpen, tabakspotten enz.). Dit zal plaats vinden in de Het Abdij-Koetsenhuis te Geraardsbergen (België). Reservering: tafels 200 frank, aantal meters is onbeperkt. Opgave bij: E. Vanden Hole, Marktweg 8, 9500 Geraardsbergen, België, tel. 054/413836

Smoking Pipe Conference

The 1989 "Smoking Pipe Conference", sponsored by the Arthur C. Parker Fund for Iroquois Research, will be held on Saturday and Sunday, June 10-11, 1989 at the Rochester Museum and Science Center.

It is the purpose of this conference to bring together individuals who can review from both archaeological and ethnographic contexts new evidence relative to smoking pipe trade relationships, religious practices, manufacturing techniques and designs in eastern North America. An emphasis will be placed upon discussions of both native and European-made pipes among the Iroquois including the occurrence of the kaolin trade pipe. Individuals wishing to present a paper at the conference should contact: Smoking Pipe Conference, c/o Charles F. Hayes III, Research Director, Rochester Museum and Science Center, 657 East Avenue, Box 1480, Rochester, NY 14603, USA Tel: 716-271-4320